شاهہ جي رسالي جي سُر يَمن ڪلياڻ ۾ قرآن مجيد جون آيتون ۽ نبي ڪريم ﷺ جن جون حديثون

The Verses of Quran and Hadith in the Shah Jo Risalo

صبغت الله ڀٽو

Abstract:

Shah Abdul Latif has remain great poet, thinker, sage and scholar of Sindhi Language. His poetry is treasure of knowledge and wisdom. Everyone has done research according to their wisdom, thinking and purpose and derived results from those researches to promote the message of Shah everywhere. In this research paper two important topics, Oneness and the journey of mortality to immortality of the Sur Kalyan of Shah is discussed in the light of Quranic verses Hadith.Those words and idioms have been explained. How Shah has depicted important topics in poetry. To know the fact of being aware to his knowledge, information and wisdom. In research brief analysis has been given as easily to understand this topic of Shah.

شاهہ عبداللطيف ڀٽائي سنڌ جو مشهور صوفي بزرگ، علم ۽ مفڪر شعر ٿي گذريو آهي. هن کي سنڌي ٻوليءَ سان گڏ عربي ۽ فارسيءَ تي بہ ڀيور حاصل هو. قرآن ۽ حديث جو وڏو ڄاڻو هو. جنهن ڪري هن ڪيترين ئي آيتون ۽ حديثون پنهنجي شاعريءَ ۾ مناسب جاين تي استعمال ۾ آنديون آحن. هتي سُريمن ڪَلياڻ ۾ استعمال ڪيل اهڙن لفظن، اصطلاحن، آيتن ۽ حديثن جو جائزو ڏنو ويو آهي.

تُون حَبِيبُ تُون، طَبِيبُ تُون دَردَ جِي دَوا،
جانِبَ! مُنهنجي جِيءَ ۾، آزَارَ جا اَنوار،
صاحِبَ! ڏِئين شِفا، مِيان! مَرِيضَنِ کي.
(شاهہ جو رسالو: مرتب- ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ رح، سر يمن، داستان پهريون، بيت: 1-5)

(1)حَبِيبُ: لفظي معنيٰ"پيارو"- هن بيت ۾ حضرت شاهہ عبد اللطيف ڀٽائي الله جَلَّ جَلَالُهُ کي حبيب ۽ سمورين بيمارين جو "طبيب" سڏيو آهي. هيءُ شعر توحيد ربانيءَ جو تَتُ ۽

جوهر آهي. قرآن مجيد ۾ آهي تہ بت پرست پنهنجن باطل معبودن سان ائين محبت ڪن ٿا، جيئن الله ﷻ سان محبت ڪرڻ گهرجي، پر ايمان وارن جو شان آهي تہ انهن وٽ سڀ کان پياري شيءِ الله جي محبت آهي:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ (البقرۃ آيت:165)

ترجمو: ۽ ماڻهن مان ڪي آهن، جيڪي پنهنجي لاءِ معبود مقرر ڪن ٿا، انهن سان ائين محبت ڪن ٿا، جيئن الله جي محبت هوندي آهي ۽ جن ايمان آندو آهي، اهي سڀ کان وڌيڪ محبت الله سان رکندا آهن ۽ جيڪر ڏسن اهي ماڻهو جن ڪفر ڪيو، عذاب جي ڏينهن کي تہ (معلوم ٿيندن تہ) سڀ قوت الله لاءِ آهي ۽ هي تہ الله سخت عذاب ڏيندڙ آهي.

الله کي طبيب سڏڻ جو بيان:

(2)طَبِيبٌ: حديث شريف ۾ آهي تہ رسول الله ﷺ جن دعا گهرندا هئا تہ بلڪل اهڙن ئي لفظن ۾ دعا گهرندا هئا. جن ۾ هتي حضرت شاهہ عبداللطيف بارگاه خداونديءَ ۾ ليلائي، ليلائي دعا گهري آهي:

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أَتَى مَرِيضًا أَوْ أُتِيَ بِهِ قَالَ أَذْهِبِ الْبَاسَ رَبَّ النَّاسِ اشْفِ وَأَنْتَ الشَّافِي لَا شِفَاءَ إِلَّا شِفَاؤُكَ شِفَاءً لَا يُغَادِرُ سَقَمًا [1]

ترجمو: ام المؤمنين حضرت عائشہؓ کان روايت آهي تہ جڏهن رسول الله ﷺ جن مريض وٽ ويندا هئا، يا ڪو مريض وٽن آندو ويندو هو کين دعا ڏيندا هئا تہ انسانن جا رب! تڪليف کي ختم ڪر، تون ئي شافي آهين.شفا تہ اها ئي آهي، جيڪا تنهنجي در وٽان ملندي آهي، جنهن سان ڪا بيماري باقي نٿي رهي.

پاٻوهي هيڪار مون کان پُڇيو سَڄڻين؛
اَلَسْتُ بِرَبِّڪُم، چيائون جنهن وارَ؛
سَندي سورَ ڪِنارَ تَنِ تَڏهانڪون نہ لهي.

(شاهہ جو رسالو: مرتب، ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ رح، سر يمن، داستان پهريون، بيت: 6- سر ڪارايل، داستان ٻيو، بيت: 9- سر يمن، داستان پهريون، بيت: 6- سر مارئي، داستان پهريون، بيت: 10- سر سهڻي، داستان اٺون، بيت: 2،3،4،5،6،7،8،9،10- سر ليلا چنيسر، داستان چوٿون، بيت: 14-)

اَلَسۡتُ جو عهد ڇا آهي؟

(1) **اَلَسۡتُ بِرَبِّكُمۡ:** لفظي معنيٰ آهي: "ڇا آءٌ توهان جو رب نہ آهيان؟"

دنيا ۾ اچڻ کان اڳ الله ﷻ عالم ارواح ۾ سڀني کان پنهنجي ربوبيت ۽ ٻانهپ جو عهد ورتو هو ۽ ان وقت سڀني عهد ۽ اقرار ڪيو هو تہ "يا الله! واقعي تون ئي اسان جو رب آهين." عرف عام ۾ ان کي "الست جو عهد" چئبو آهي. حضرت شاهہ عبد اللطيف پنهنجي ڪلام ۾ "الست جي عهد" کي گهڻو ورجايو آهي. جيئن توهان مٿي حوالا ڏسي اندازو ڪري سگهو ٿا. يعني سنڌ سونهاريءَ جو لال قرآن مجيد جي حوالي سان انسان ذات کي پنهنجو اهو وساريل عهد ياد ڏيارڻ گهري ٿو جيڪو انهيءَ پنهنجي رب پاڪ سان ازل ۾ عالم ارواح ۾ ڪيو هو تہ اسان رڳو الله تبارڪ وتعاليٰ جي ئي عبادت ڪنداسون. افسوس، صد افسوس ماڻهن "الست جي عهد" کي نہ رڳو وساري ڇڏيو آهي، پر انهن کي اها خبر بہ نہ آهي تہ "الست جو عهد" ڇا آهي؟ تنهنڪري اسان هتي ان جا ڪجهہ تفصيل بيان ڪريون ٿا:

قرآن مجيد ۾ ان موضوع جي پوري آيت آهي:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَٰذَا غَافِلِينَ

(سورة الاعراف آيت: 172)

ترجمو: ۽ جڏهن تنهنجي رب، آدم جي اولاد کان سندن پيٺن ۾ عهد ورتو تہ ڇا آءٌ توهان جو رب نہ آهيان؟ انهن چيو تہ "هائو شاهدي ڏيون ٿا تہ تون اسان جو رب آهين. (الله فرمايو تہ پوءِ) متان توهان قيامت جي ڏينهن چئو تہ اسين (انهيءَ عهد کان) غافل هئاسون."

تشريح: تفسير جلالين ۾ آهي تہ الست جي عهد مان مراد "توحيد جو عهد اقرار" آهي.

معجم الڪبير طبراني حديث:11432 ۾ وڌيڪ آهي تہ قيامت جي ڏينهن حجر اسود کان سواءِ رڪن يماني بہ اها ئي شاهدي ڏيندو.

صحيح مسلم ۾ آهي تہ انهيءَ آيت جي باري ۾ حضرت عمر فاروق رضي الله عنه کان پڇيو ويو، فرمايائين تہ مون رسول الله ﷺ جن کان ان جي باري ۾ پڇا ڪئي تہ پاڻ فرمايائون:

إِنَّ اللهَ خَلَقَ آدَمَ ثُمَّ مَسَحَ ظَهْرَهُ بِيَمِينِهِ وَاسْتَخْرَجَ مِنْهُ ذُرِّيَّةً فَقَالَ خَلَقْتُ هٰؤُلَاءِ لِلْجَنَّةِ وَبِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ يَعْمَلُونَ ثُمَّ مَسَحَ ظَهْرَهُ فَاسْتَخْرَجَ مِنْهُ ذُرِّيَّةً فَقَالَ خَلَقْتُ هٰؤُلَاءِ لِلنَّارِ وَبِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ يَعْمَلُونَ.[3]

ترجمو: الله تعاليٰ آدم کي پيدا ڪيو پوءِ سندس پٺيءَ تي پنهنجو هٿ ڦيرائي، ان مان سندس ڪجهه اولاد ڪڍيائين ۽ فرمايائين ته مون هنن کي جنت ۽ جنتين جا عمل ڪرڻ لاءِ پيدا ڪيو آهي. پوءِ ٻيهر سندس پٺيءَ تي پنهنجو هٿ ڦيرايائين ۽ انهيءَ مان سندس ڪجهه اولاد ڪڍيائين ۽ فرمايائين ته مون هنن کي دوزخ ۽ دوزخين جا عمل ڪرڻ لاءِ پيدا ڪيو آهي.

بعض روايتن ۾ آهي ته هڪ شخص عرض ڪيو ته اي الله جا رسول! (ﷺ) پوءِ عمل جي ڪهڙي ضرورت آهي؟ فرمايائون ته الله تعاليٰ جنهن کي جنت لاءِ پيدا ڪندو آهي تنهن کان جنتين جا ڪم ڪرائيندو آهي، پوءِ انهن عملن سبب کيس جنت ۾ داخل ڪندو آهي ۽ جنهن کي دوزخ لاءِ پيدا ڪندو آهي تنهن کان دوزخين جا ڪم ڪرائيندو آهي، تانجو هو دوزخين جي عملن مان ڪنهن عمل تي مرندو آهي، پوءِ ان ڪري کيس دوزخ ۾ داخل ڪندو آهي.

(3)

مون کي تا مارين، ڪو ڪهه پڙو سڄڻين
وڏئو چيرئو چچرئو ڏيهه کي ڏيکارين،
سيخون سڄڻ هٿ ۾، چلهي تي چاڙهين
"مُوْتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوْتُوا"[1] مرڻ ان مارين
"فهو حي لا يموت"[2] مارئو جيارين
(شاهه جو رسالو: مرتب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ رح سر يمن، داستان ٽيون وائي ص160)

موت جي اچڻ کان اڳ مرڻ جو بيان:

(1)**مُوْتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوْتُوا:** لفظي معنيٰ آهي:"موت جي اچڻ کان اڳ مرو."

گهڻن ڪتابن مطابق اها صوفي صاحبن جي چوٽي آهي. ڪن ڪتابن ۾ آهي ته رسول الله ﷺ جن جو فرمان مبارڪ آهي. اسان جي تحقيق مطابق اها رسول الله ﷺ جن جي حديث ئي آهي، جيتوڻيڪ پاڻ ڪريمن جي حديث ۾ بلڪل ساڳيا لفظ نه آهن. پهريائين صوفي صاحبن جي انهيءَ چوٽي جي باري ۾ ڪتابن جا حوالا ڏيون ٿا.[4]

نوٽ: جڏهن حديث مان اهو قول نڪري ٿو ته صوفي صاحبن کي اول آڻڻ جو ڪو مناسب سبب ڏسڻ ۾ ڪونه ٿو اچي. پر اها ڳالهه چئي، وري صوفي صاحبن کي ”حوالن“ ۾ غائب ڪري ڇڏڻ مناسب ناهي. جيڪڏهن حديث به ڏيڻي هجي ۽ ”صوفي صاحبن“ جا قول به ڏيڻا هجن، ته پهريائين حديث شريف کي رکجي پوءِ صوفي صاحبن جي قولن کي آڻجي.

حضرت معاذ بن جبل، ابودرداءُ، ابوهريره ۽ ابن عمرؓ کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ فرمايو:

ابن آدم اعمل كأنك ترى واعدد نفسك في الموتى وإياك ودعوة المظلوم[5]

ترجمو: ”اي آدم جا اولاد! عمل ائين ڪر، ڄڻ ته تون (الله کي) ڏسين ٿو ۽ پاڻ کي مئن ۾ شمار ڪر ۽ مظلوم جي دعوت کان بچ.“

بعض حديثن ۾ آهي ته ”دنيا ۾ اوپري، اجنبي يا واٽهڙو شخص وانگر زندگي گذار ۽ پاڻ کي قبر وارن ۾ شمار ڪر. “بعض روايتن ۾ وڌيڪ آهي ته”(مظلوم جي دانهن) الله تعاليٰ ڏانهن ائين چڙهندي آهي، جيئن باهه جا شعلا مٿي ويندا آهن.“ بعض ۾ آهي ته ”الله کي هر هڪ پٿر ۽ هر هڪ وڻ وٽ ياد ڪر ۽ جيڪڏهن توکان گناه ٿي وڃي ته ان کان بعد نيڪي ڪر. گناهه لڪ ڇپ ۾ ڪيو هجئي ته نيڪي به لڪ ڇپ ۾ ڪر. گناهه ظاهر ۾ ڪيو هجئي ته نيڪي به ظاهر ۾ ڪر.“ هي لفظ به ملن ٿا ته ”اي انسانو! موت کان اڳ توبه ڪريو ۽ مشغول ٿيڻ کان اڳ چڱا ڪم ڪريو.“ الغرض هن حديث جا ڪيترا ئي مختلف لفظ آهن.

(2) **فهو حي لا يموت:** ”پوءِ اهو زنده آهي، نه مرندو.“ قرآن مجيد جي آيت ۾ به اهي لفظ ٿوري فرق سان موجود آهن:

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ (سورة الفرقان آيت: 58)

ترجمو: ”۽ الله تي توڪل ڪر جيڪو زنده آهي نڪو مري ۽ ان جي حمد سان سندس ساراهه ڪر.“ ۽ رسول الله ﷺ جن به اها دعا سيکاري آهي.

عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ فَحَدَّثَنِي عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ دَخَلَ السُّوقَ فَقَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ أَلْفَ أَلْفِ حَسَنَةٍ وَمَحَا عَنْهُ أَلْفَ أَلْفِ سَيِّئَةٍ وَرَفَعَ لَهُ أَلْفَ أَلْفِ دَرَجَةٍ

ترجمو: ابن عمر كان روايت آهي تہ رسول الله ﷺ جن فرمايو تہ جيڪو شخص مسلمانن جي ڪنهن بازار ۾ داخل ٿئي پوءِ چوي:

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

ترجمو: الله كان سواءِ ڪو معبود نہ آهي، اهو اڪيلو آهي، سندس ڪو شريڪ نہ آهي، سڀ ساراهہ ان جي آهي، زندگي بخشي ٿو ۽ ماري ٿو، پلائي ان جي لاءِ آهي ۽ اهو هر شيءِ تي قدرت رکندڙ آهي، تہ ان جي لاءِ ڏهہ لک نيڪيون لکيون وينديون ۽ ڏهہ لک گناهہ بخشيا ويندا ۽ ڏهہ لک درجا بلند ڪيا ويندا.[6]

بعض روايتن ۾ هي الفاظ وڌيڪ آهن "۽ ان لاءِ جنت ۾ هڪ گهر ٺاهيو ويندو."[7]

ائين بہ حديثن ۾ آيل آهي تہ رسول الله ﷺ جن اها دعا صفا ۽ مروه ٽڪريءَ تي چڙهڻ كان پوءِ پڙهي.[8]

غرض تہ ان دعا جي وڏي اهميت آهي جيئن تہ بازار غفلت جي جاءِ آهي، جتي وچي انسان دنيا جي زينت ۽ رونق ۾ مشغول ۽ مست ٿي ويندو آهي، تنهنڪري ماڻهن كي ترغيب ڏني ويئي آهي تہ اهڙي غفلت ۽ بي توجهي جي جاءِ تي بہ الله كي ياد ڪريو جنهن جي موٽ ۾ الله تعاليٰ توهان كي عظيم ثواب عطا فرمائيندو.

اهڙي طرح سُر ۾ شاهہ سائينءَ جيڪي بہ آيتون ۽ حديثون لفظ استعمال ڪيا آهن انهن جو هو چڱي طرح فڪري پس منظر چاڻندو هو. سماجي اصلاح ۽ اسلامي تعليم كي عام ڪرڻ لاءِ سندس ڪلام ۾ اهم پيغام موجود آهي.

حوالا:

(1) امام بخاري، محمد بن اسماعيل ابو عبدالله (194،256ھ)، صحيح البخاري حديث: 5351، دار ابن كثير اليمامة بيروت، سن اشاعت 1987ھ

(2) امام حاكم ابو عبد الله، محمد بن عبد الله النيسابوري (321،405ھ) المستدرك علي

(3) امام ترمذي، محمد بن عيسيٰ بن سورة بن موسيٰ بن الضحاك الترمذي – سنن الترمذي حديث: 3075، دار احياء التراث العربي بيروت.

(4) محمد بن عبدالله بن عبدالرحیم المبارکفوری ابو العلاء – تحفة الاحوذي ص143ج13، دار الکتب العلمیه–بیروت۔
(5) احمد بن علي بن المثنٰي ابو یعلي الموصلي التمیمي، مسند ابي یعلي حدیث:382 دار المامون للتراث، دمشق، سن اشاعت: 1984ء
(6) امام ترمذي، محمد بن عیسٰي بن سورۃ بن موسٰي بن الضحاك الترمذي ،سنن الترمذي حدیث: 3350دار احیاء التراث العربي بیروت.
(7) امام ترمذي، محمد بن عیسٰي بن سورۃ بن موسٰي بن الضحاك الترمذي ،سنن الترمذي حدیث: 3351دار احیاء التراث العربي بیروت.
(8) احمد بن شعیب ابو عبدالرحمن النسائي (303215ھ) ،سنن نسائي حدیث: 2935 ، مکتبہ المطبوعات الاسلامیة ،حلب،سن اشاعت 1986ء .